Kateřina VOLEKOVÁ

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Překlad latinského adnominálního genitivu v prvním tištěném českém žaltáři (1487)*

Translation of the Latin adnominal genitive in the first printed Czech Psalter (1487)

The article focuses on the translation choices of the Latin adnominal genitive in the fourth translation of the Psalter into Czech from the 1480s. The author draws comparisons with the previous Old Czech translations of the Psalms. An inherited Slavic tendency to express the category of attributivity using the congruent adjective was very strong in the earliest Psalters and manifested itself in the prevalence of Old Czech constructions with a congruent adjective for Latin adnominal genitive phrases. During the 14th and 15th centuries, the attributive adjectives receded slowly and were gradually limited to certain semantic types. Other constructions expressing attributive relationship began to be used more often, of which the adnominal genitive construction was the most widespread. This also applies to the fourth Psalter translation, where the adnominal genitive constructions predominated. At the same time, the translator was looking for other ways of translation; for example, he used an adjacent clause to translate the Latin adnominal genitive and revived the adnominal dative construction *na věky věkóm* to translate the Latin phrase *in saeculum saeculi*.

Keywords: Bible; Psalter; Old Czech; Bible translations; adnominal genitive; category of attributivity; congruent adjective
Number of characters / words: 34 620 / 4 763
Number of figures: 5
Number of tables: 1
Secondary language(s): Old Czech; Latin

Ve staré češtině se užívaly rozličné jazykové prostředky pro překlad latinského adnominálního genitivu, tj. jmenné fráze, kdy je podstatné jméno rozvíjeno jiným jménem v druhém pádu. Ve staročeských překladech žaltáře, z nichž v této studii budeme čerpat materiál, se setkáváme nejméně se sedmi způsoby. Zaprvé se za latinský adnominální genitiv užívá shodný přívlastek, který je vyjádřen buď přídavným jménem vztahovým (např. »ferae silvarum« – »zvieřata lesná«), nebo přídavným jménem přivlastňovacím (např. »manus peccatoris« – »ruka hřiešníkova«), nebo účelovým participiem (např. »oves occisionis« – »ovčě zabijície«). Dále se pak objevuje neshodný přívlastek, který může mít formu substantiva v genitivu (např. »sacrificium laudis« – »obět chvály«), substantiva v dativu (např. »in saeculum saeculi« – »na věky věkóm«), nebo předložkového spojení (např. »ligna silvarum« – »dřievie v lesiech«). Výjimečně je adnominální genitiv převeden vedlejší větou (např. »in funiculo distributionis« – »v provázku, kterýmž bylo děleno«) nebo jiným, volnějším způsobem, např. předložkovým pádem (např. »in conspectu Dei« – »před bohem«). V naší analýze se zaměříme na ekvivalenty latinského adnominálního genitivu ve čtvrtém překladu *Knihy žalmů* do češtiny v osmdesátých letech 15. století ve srovnání s předcházejícími staročeskými překlady této biblické knihy.

Nejstarší český překlad žaltáře je datován na přelom 13. a 14. století, do doby, z níž máme dochovány první souvislé české písně a veršované kroniky a překlady latinských legend o světcích. Druhý překlad následuje zhruba o půlstoletí později, v období, kdy díky příznivým podmínkám za vlády Karla IV. se začíná mohutně rozvíjet literární produkce v domácím jazyce a kdy také vzniká první český převod celé *Bible*. V době předreformačních snah na konci 14. století byl žaltář přeložen do češtiny znovu. Tato třetí verze se rozšířila nejvíce: byla přejata do některých biblických rukopisů tzv. druhé redakce staročeského překladu *Bible* a v revidovaném znění se dostala také do biblí náležejících k třetí redakci. Počtvrté byly žalmy přeloženy až pro tisk žaltáře v roce 1487.[1]

[1] Pro potřeby tohoto článku znění jednotlivých staročeských překladů citujeme podle vybraných pramenů: první překlad uvádíme podle *Žaltáře wittenberského* (Wittenberg: Bibliothek des Evangelischen Predigerseminars, sign. A VI 6; dále *ŽaltWittb*); úpravu prvního překladu podle *Žaltáře poděbradského* (Dresden: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Mscr.Dresd. k. 2; dále *ŽaltPod*); druhý překlad podle *Žaltáře klementinského* (Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 12; dále *ŽaltKlem*); úpravu druhého překladu podle *Žaltáře kapitulního* (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. I E 65; dále *ŽaltKap*); třetí překlad podle *Bible boskovické* (Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3, ff. 235r-264r; dále *BiblBosk*); úpravu třetího překladu podle *Bible padeřovské* (Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 1175; dále *BiblPad*); čtvrtý překlad podle prvního tištěného českého *Žaltáře* (Praha: [Tiskař Žaltáře (tj. Martin z Tišnova?)], 1487, *GW* M36275, *ISTC* ip01069500, *Knihopis* INC011, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000019437&local_base=KPS, dále *ŽaltTisk* (použitý exemplář: Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 41 G 80).

* Příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR 20-06229S *První tištěný staročeský žaltář (filologická analýza a kritická edice)*. Práce používá data a nástroje *Vokabuláře webového*, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

© Association for Central European Cultural Studies

V jednotlivých překladech staročeských žalmů se zastoupení jazykových prostředků pro latinský adnominální genitiv velmi liší. Pro nejstarší období je charakteristický překlad do češtiny pomocí shodného adjektivního přívlastku, což je dáno tím, že ve staré češtině byla stále silná tendence k vyjadřování přináležitosti shodným přívlastkem, kterou čeština zdědila z praslovanštiny a která pozvolna slábla.[2] Adjektivem se v nejstarším překladu žaltáře mohly vyjadřovat různé sémantické typy latinského genitivu:[3] subjektový genitiv (např. »gressus hominis« *Ps* 36,23:[4] »chodové člověčí« *ŽaltWittb*), objektový genitiv (např. »cum incenso arietum« *Ps* 65,15: »se žžením beraním« *ŽaltWittb*), posesivní genitiv (např. »vas figuli« *Ps* 2,9: »sud hrnčieřový« *ŽaltWittb*), genitiv přináležitosti (např. »pisces maris« *Ps* 8,9: »ryby mořské« *ŽaltWittb*), genitiv nositele vlastnosti (např. »pulchritudo agri« *Ps* 49,11: »krása rolská« *ŽaltWittb*), genitiv vlastnosti (např. »rex gloriae« *Ps* 23,7: »král slavný« *ŽaltWittb*), partitivní genitiv (např. »partes vulpium« *Ps* 62,11: »čiesti liščie« *ŽaltWittb*), genitiv definiční (např. »escam panis« *Ps* 13,4: »kirmi chlebnú« *ŽaltWittb*), genitiv vysvětlovací (např. »umbra mortis« *Ps* 43,2: »stieň smirtedlný« *ŽaltWittb*) a genitiv stupňovací (např. »Deus deorum« *Ps* 49,1: »bóh bohový« *ŽaltWittb*). Naopak vztahové adjektivum se zpravidla neužívá v rozvitých jmenných frázích (např. »cornu salutis meae« *Ps* 17,3: »roh spasení mého« *ŽaltWittb*) a v případech slov, od nichž nelze takové adjektivum vytvořit, jako jsou zpodstatnělá adjektiva a participia (např. »in consilio impiorum« *Ps* 1,1: »po radě nemilostivých« *ŽaltWittb*, »concilium malignantium« *Ps* 21,17: »viece zlobivých« *ŽaltWittb*). V těchto případech bývá užívána genitivní fráze.[5]

Jak jsou jednotlivé sémantické typy latinského adnominálního genitivu zastoupeny v prvním českém překladu žalmů a jakými prostředky jsou v češtině vyjádřeny, ukazuje přehledově ➢ Graf 1.[6] Ve zkoumaném materiálu převažuje genitiv přináležitosti, který je do češtiny

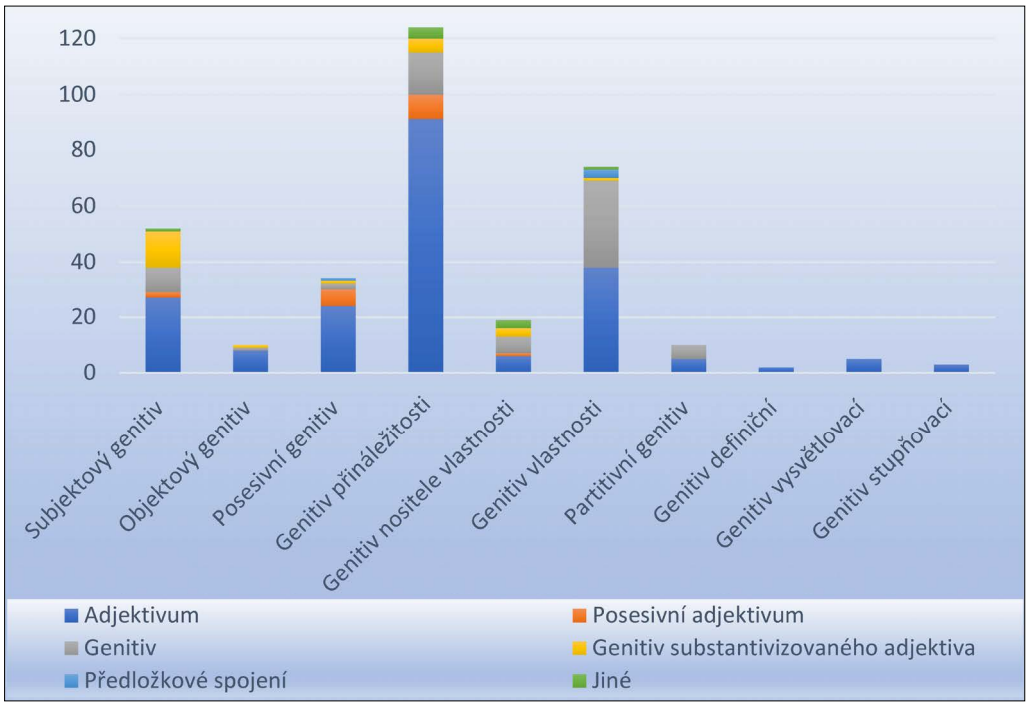

Graf 1: **Prostředky vyjádření latinského adnominálního genitivu v prvním českém překladu žaltáře podle sémantických typů**

[2] GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého*, IV: *Skladba*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, s. 160; LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historický vývoj češtiny*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, ²1986, s. 360; KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, Brno: Host, 2012, s. 20; BLÁHA, Ondřej – JANEČKA, Martin: *Genitiv adnominální v češtině: Vývoj a současný stav*, Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty UP, 2020, s. 29.

[3] Bylo použito sémantické dělení českého genitivu podle Petra Karlíka, srov. KARLÍK, Petr: *Ke klasifikaci genitivu adnominálního*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada jazykovědná, A 46 (1998), s. 121-130, https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/100314; BLÁHA – JANEČKA, *Genitiv adnominální v češtině* (➢ pozn. 2), s. 31.

[4] V číslování žalmů se přidržujeme latinské *Vulgáty Clementiny*, která užívá řecký systém.

[5] Podobné podmínky pro užívání adnominálního genitivu stanovuje na staroslověnském materiálu VEČERKA, Radoslav: *Ke konkurenci adnominálního genitivu a adjektiva ve staroslověnštině*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada jazykovědná, A 6 (1957), s. 25-38, zde s. 27-28, https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/100677.

[6] Vzorek zahrnuje celkem 336 jednoduchých jmenných frází z žalmů 1-100. Ze vzorku byly vyřazeny adnominální genitivy proprií (např. »semen Iacob«).

© Association for Central European Cultural Studies

překládán ve většině případů shodným přívlastkem, buď adjektivem vztahovým, nebo posesivním (např. »fines terrae« *Ps* 66,8: »kraji zemšči« *ŽaltWittb*, »a facie ignis« *Ps* 67,3: »ot obličějě ohňova« *ŽaltWittb*; v grafu značeno odstíny modré barvy). Neshodný přívlastek ve formě genitivu se naopak častěji objevuje v překladu latinského subjektového genitivu (např. »in illuminatione ignis« *Ps* 77,14: »v svieceňú ohně« *ŽaltWittb*) nebo genitivu vlastnosti (např. »in die tribulationis« *Ps* 19,2: »v den smúcenie« *ŽaltWittb*), kde dosahuje téměř poloviny případů (značeno odstíny šedé barvy). Předložkové spojení se v prvním překladu žaltáře užívá velmi zřídka, nejvíce v latinských jmenných frázích s genitivem vlastnosti (např. »virga directionis« *Ps* 44,7: »prut na opravenie« *ŽaltWittb*). Latinské genitivy definiční, vysvětlovací a stupňovací jsou překládány výhradně vztahovým adjektivem.

Během 14. a 15. století došlo k proměně v překládání latinského adnominálního genitivu. Ve staročeských textech se postupně prosazuje adnominální genitiv na úkor shodného přídavného jména. Jak upozornila Alena Fiedlerová v kandidátské práci o denominálních vztahových adjektivech ve staré češtině, tendence k vyjádření přináležitosti shodným adjektivním přívlastkem trvala do první poloviny 15. století.[7] V biblických redakcích se frekvence užívání adjektiv výrazně změnila ve druhé a třetí redakci,[8] kdy zároveň dochází k vyhranění funkcí denominálních vztahových adjektiv. Výsledek procesu je pak vidět na textu čtvrté redakce staročeského překladu *Bible* z konce 15. století, který se v mnohém již blíží dnešnímu stavu.

V žaltářích změna frekvence užívání vztahových adjektiv za latinský adnominální genitiv přichází již v druhém překladu žaltáře, tedy kolem poloviny 14. století, v době vzniku nejstaršího celého překladu *Bible* do češtiny (➢ Graf 2). Rozdíl v užívání shodného adjektivního přívlastku mezi prvním a druhým překladem žalmů je výrazný: zatímco v nejstarším žaltáři bylo adjektivum užito v 69 % a adnominální genitiv v 28 % případů, v druhém překladu žaltáře se adjektivum vyskytovalo v 36 % a genitiv v 62 % případů. Tuto změnu můžeme bezpochyby vysvětlit povahou druhého překladu, kdy se překladatel více přimyká k latinské předloze a častěji se uchyluje k doslovnému překladu. Děje se tomu jak na úrovni slova nápodobou slovotvorné struktury latinského výrazu (např. »in vociferatione« *Ps* 32,3: »v hlasonošiech« *ŽaltKlem*), tak i na úrovni slovních spojení napodobováním celých frází,[9] v našem případě adnominálního genitivu. Následující pokles užívání denominálních vztahových adjektiv za latinský adnominální genitiv je od druhého ke čtvrtému překladu víceméně pozvolný: užití adjektiva klesá ve třetím překladu na 23 % a ve čtvrtém na 19 % a užití genitivu stoupá ze 72 % případů ve třetím překladu na konečných 76 % ve čtvrtém překladu žaltáře. Zároveň s poklesem zastoupení adjektiv roste ve třetím a čtvrtém překladu užití jiných výrazových prostředků, a to předložkového spojení a vedlejší věty.

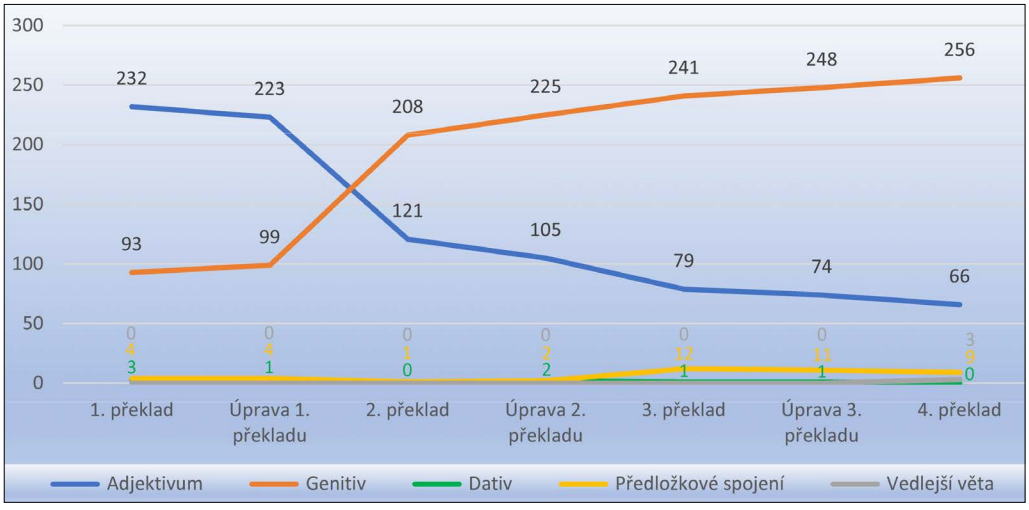

Graf 2: **Konkurence adjektiva a genitivu v staročeských žaltářích do roku 1500**

Čtvrtý překlad žalmů v prvním tištěném žaltáři upřednostňuje v jmenných frázích genitivní vyjádření (např. »vas figuli« *Ps* 2,9: »nádobu hrnčíře« *ŽaltTisk*, »fines terrae« *Ps* 66,8: »končiny

[7] FIEDLEROVÁ, Alena: *Denominativní vztahová adjektiva ve staré češtině*, nepublikovaná kandidátská disertační práce, Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1977, s. 57.

[8] Srov. též KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím: Vyšehrad, 1997, s. 69.

[9] KYAS, Vladimír: *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 12-13; KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (➢ pozn. 8), s. 33.

© Association for Central European Cultural Studies

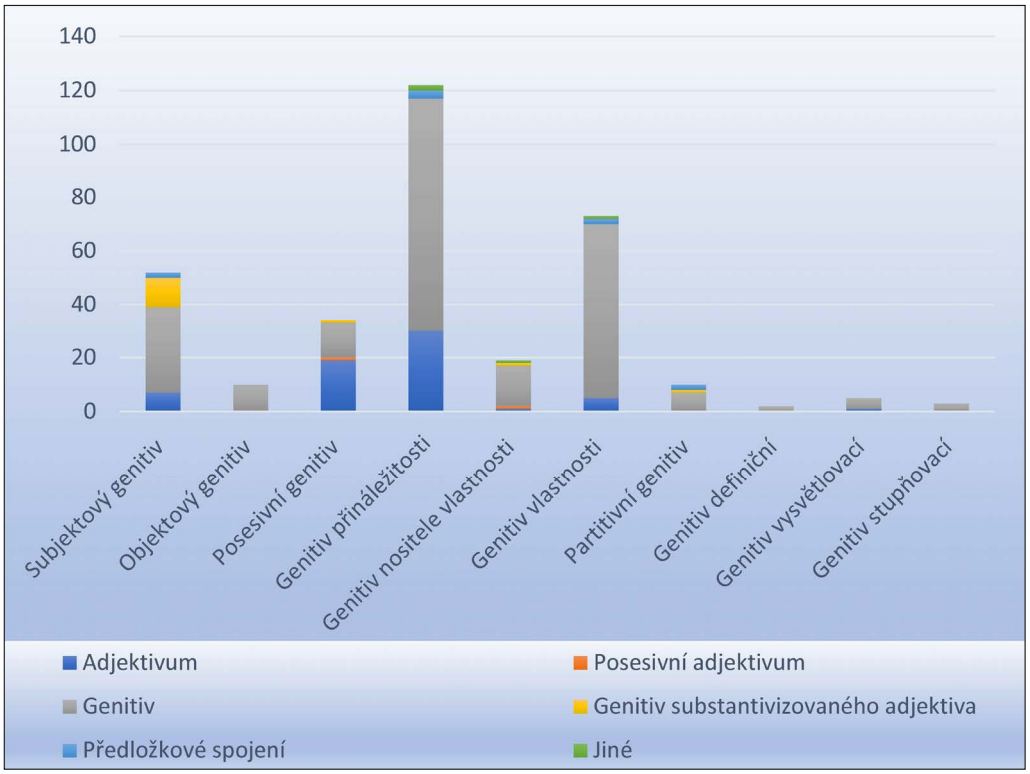

Graf 3:
Prostředky vyjádření latinského adnominálního genitivu v čtvrtém českém překladu žaltáře podle sémantických typů

země« *ŽaltTisk*, »a facie ignis« *Ps* 67,3: »od tváři ohně« *ŽaltTisk*). Týká se to všech sémantických typů s výjimkou posesivního genitivu, kde převažuje denominální vztahové adjektivum (např. »filii hominum« *Ps* 61,10: »synové lidští« *ŽaltTisk*; v ➢ Grafu 3 značeno modrou barvou). Jedná se zároveň o jediný typ latinského genitivu, pro který je ve čtvrtém překladu užito posesivního adjektiva, a to v případě přivlastnění individuu (značeno světle modrou barvou).

Přináležitost jednotlivci je v nejstarším žaltáři zpravidla vyjádřena přídavným jménem přivlastňovacím, odvozeným od podstatného jména mužského rodu příponou *-óv* a skloňovaným podle jmenné deklinace (např. »brachium peccatoris« *Ps* 9,36: »rámě hřiešníkovo« *ŽaltWittb*).[10] Ve čtvrtém překladu není tento způsob individuálního přivlastňování kromě vlastních jmen užíván, v naprosté většině se vyjadřuje genitivem substantiva (např. »brachium peccatoris« *Ps* 9,36: »rámě hřiešníka« *ŽaltTisk*) a výjimku tvoří jen výraz »králóv«. Toto posesivní adjektivum odvozené od apelativa »král« je užíváno vedle adjektiva »královský« za genitivy latinského substantiva »rex« (např. »honor regis« *Ps* 98,4: »počestnost králova« *ŽaltTisk*). Běžným prostředkem jsou posesivní adjektiva pouze pro vyjadřování přináležitosti k propriím (např. »semen Iacob« *Ps* 21,24: »plémě Jákobovo« *ŽaltTisk*).

Stejně jako ve většině českých žaltářů chybějí v čtvrtém překladu odvozeniny od substantiv ženského rodu příponou *-in*.[11] Jediným dokladem na výskyt tohoto slovotvorného prostředku je posesivní adjektivum »Judin«, odvozené od a-kmenového maskulina »Juda«, které se několikrát objevuje v prvním překladu a v *Žaltáři poděbradském* za latinský genitiv »Iuda« (»filiae Iudae« *Ps* 96,8: »dcery Judiny« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*).[12]

Počtem výskytů je vztahové adjektivum v prvním tištěném žaltáři nejvíce zastoupeno ve frázích za latinský genitiv přináležitosti. Ve shodě se současnou češtinou jsou adjektivy pravidelně překládány latinské genitivy přináležitosti »caeli« a »mari« (např. »ianuas caeli« *Ps* 77,23: »brány nebeské« *ŽaltTisk*, »arenam maris« *Ps* 77,27: »piesek mořský« *ŽaltTisk*), zatímco u geni-

[10] S posesivními adjektivy se v prvním překladu několikrát setkáme i v rozvitých frázích (»nomini Domini altissimi« *Ps* 12,6: »jménu **hospodinovu** vysokému« *ŽaltWittb*; »splendor Domini Dei nostri« *Ps* 89,17: »světlost **hospodinova** boha našeho« *ŽaltWittb*).

[11] Podobný jev, tedy absenci posesivních adjektiv odvozených od feminin konstatovala i Gabriela Studená ve své diplomové práci, ve které zkoumala jména vyjadřující přináležitost ve staročeských překladech *Bible*; STUDENÁ, Gabriela: *Jména vyjadřující přináležitost ve staročeských překladech bible*, bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2013, s. 9.

[12] Dvakrát se objevuje za latinské nesklonné »Iuda«: »tribum Iuda« *Ps* 77,68: »pokolenie Judovo« *ŽaltWittb*, *ŽaltKap*, »pokolenie Judovo« *ŽaltKlem*, »pokolenie **Judino**« *ŽaltPod*, »pokolenie Juda« *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*; »civitates Iuda« *Ps* 68,36: »města **Judina**« *ŽaltWittb*, »města Jude« *ŽaltKlem*, »města Judova« *ŽaltKap*, *BiblPad*, »města **Judiny**« *ŽaltPod*, »města Judy« *BiblBosk*, »města judská« *ŽaltTisk*.

© Association for Central European Cultural Studies

tivů »agri« a »terrae« ekvivalenty v čtvrtém překladu kolísají mezi genitivem (např. »flos agri« *Ps* 102,15: »květ pole« *ŽaltTisk*, »foenum terrae« *Ps* 71,16: »tráva země« *ŽaltTisk*) a adjektivem (např. »bestiae agri« *Ps* 103,11: »šelmy polnie« *ŽaltTisk*, »reges terrae« *Ps* 2,2: »králové zemští« *ŽaltTisk*). Vztažné adjektivum se dále omezeně vyskytuje v jmenných frázích za latinský subjektový genitiv (např. »cogitationes hominum« *Ps* 93,11: »myšlenie lidská« *ŽaltTisk*) a genitiv vlastnosti (např. »turris fortitudinis« *Ps* 60,4: »věže mocná« *ŽaltTisk*), ale většinově je zde zastoupen genitiv. Předložkové spojení pak slouží pro překlad některých případů latinského subjektového genitivu, genitivu vlastnosti a partitivního genitivu (např. »salus hominis« *Ps* 59,13: »spasenie od člověka« *ŽaltTisk*).

Ve čtvrtém překladu se setkáváme jak s přejímáním starších překladatelských řešení, tak s inovativními formami na lexikální a syntaktické rovině. Hlavním inspirativním zdrojem starších překladatelských řešení latinského adnominálního genitivu byl pro první tištěný žaltář třetí překlad, především v úpravě třetí redakce. Je tomu například v případě jmenné fráze s genitivem vlastnosti »verba praecipitationis«, kterou třetí překladatel umně přeložil jako »slova klopotná«, ›slova vedoucí k pádu, zkáze, zhroucení‹. Tento překlad převzala jak třetí redakce, tak následně i první tištěný žaltář. Někdy se čtvrtý překlad vrací k vyjádření pomocí adjektiva, i když třetí překlad měl jmennou frázi s genitivem. Mezi návraty k adjektivnímu vyjádření patří například překlad latinského spojení »in limo profundi«, v němž genitiv »profundi« překládá slovem »hluboký« stejně jako první a druhý překlad žalmů na rozdíl od abstraktního substantiva »hlubokost«, které nacházíme ve třetím překladu. Čtvrtému překladateli v obou uvedených příkladech šlo především o srozumitelnost, ne doslovnost a nápodobu latinské předlohy.

> »verba praecipitationis« *Ps* 51,6: »slova stričenie« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »slova zápovědná« *ŽaltKlem*, »slova svalenie« *ŽaltKap*, »slova **klopotná**« *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*
>
> »in limo profundi« *Ps* 68,3: »v jílu v hlubokém« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »u bahně hlubokém« *ŽaltKlem*, »v jíle hlubokosti« *ŽaltKap*, »v hlíně hlubokosti« *BiblBosk*, *BiblPad*, »v bahně **hlubokém**« *ŽaltTisk*

Třetí překlad ovlivnil první tištěný žaltář, i co se týče využívání jmenných frází s předložkovým spojením. Zřejmou inspiraci pro překlad latinské fráze »lutum platearum« čtvrtý překladatel čerpal z upraveného znění třetí redakce:

> »lutum platearum« *Ps* 17,43: »bláto uličné« *ŽaltWittb*, *ŽaltKap*, *ŽaltPod*, »bláto čřiedné« *ŽaltKlem*, »bláto **z ulic**« *BiblBosk*, »bláto **z rynkóv**« *BiblPad*, »bláto **na ryncích**« *ŽaltTisk*

Již Alena Fiedlerová upozornila, že v biblických překladech a náboženských textech zůstaly některé archaické fráze, anachronismy podle původního užití atributivních adjektiv.[13] Například v českých biblích 16. a 17. století se ještě objevovaly časté fráze »bázeň boží« a »strach židovský« za latinské genitivy objektové »timor Dei« (›bázeň před Bohem‹) a »metus Iudaeorum« (›strah z Židů‹). S první z těchto frází se setkáme také v žalmech, kde je pravidelně v prvním překladu převáděna jako »strach boží«, v ostatních třech zněních jako »bázn božie«.

> »non est timor Dei« *Ps* 13,3: »nenie strachu božieho« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »nenie bázni božie« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »nenie bázn božie« *ŽaltKap*, »neníť bázně boží« *ŽaltTisk*

Latinský adnominální genitiv »Dei« se obecně v jednoduchých frázích překládá ve všech staročeských zněních shodně adjektivem »boží«. V rozvitých jmenných frázích typu »nomen Dei Iacob« je pak převážně užíván genitiv substantiva »bóh«.

> »nomen Dei Iacob« *Ps* 19,2: »jmě boha Jakubova« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »jmě božie Jákob« *ŽaltKlem*, »jmě božie Jakubovo« *ŽaltKap*, »jméno boha Jakubova« *BiblBosk*, *BiblPad*, »jméno boha Jákobova« *ŽaltTisk*

Jinak se v žaltářích nakládá se spojením »Deus deorum«, ve kterém máme doklad na genitiv stupňovací zvaný též augmentativní či hebrejský. Toto spojení se v žalmech objevuje třikrát: v prvním překladu žalmů se užívá adjektivum »bohový«, zatímco v mladších překladech už se užívá pouze genitiv plurálu »bohóv«. Volba adjektiva »bohový« místo adjektiva »boží« není podle Aleny Fiedlerové náhodná, ale jedná se o záměrné odlišení překladatele, kdy adjektivum »bohový« vyjadřuje přináležitost k bohu pohanskému či k třídě pohanských bohů, zatímco »boží« vyjadřuje vztah k Bohu křesťanskému.[14] Jedná se o jiné řešení, než jaké najdeme v ostatních biblických pramenech, protože v českých celých biblích se fráze »Deus deorum« na jiných

[13] FIEDLEROVÁ, *Denominativní vztahová adjektiva ve staré češtině* (≺ pozn. 7), s. 66.

[14] Tamtéž, s. 53. Latinský genitiv »deorum« je v prvním překladu převeden též adjektivem stejného významu »božský« (»in synagoga deorum« *Ps* 81,1: »v sboru božském« *ŽaltWittb*).

© Association for Central European Cultural Studies

místech *Starého zákona* (*Dt* 10,17; *Dn* 2,47, 3,90 a 11,36) překládá téměř výhradně předložkovým spojením »bóh nad bohy«.

> »Deus deorum« *Ps* 49,1: »bóh bohový« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »bóh bohóv« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*

Odlišná je situace s latinským genitivem »Domini«, který se sice v žalmech vyskytuje v podobných kontextech jako výraz »Dei«, ale napříč českými překlady neexistuje jednotný překladový ekvivalent (➢ Graf 4). Latinskému »Domini« odpovídá v prvním a třetím překladu zpravidla posesivní adjektivum »hospodinóv«, výjimečně pak vztahové adjektivum »boží«.[15] V druhém překladu žalmů je užíváno výhradně adjektivum »boží«, a proto dochází k situaci, že v tomto znění je užíván stejný český ekvivalent pro oba latinské genitivy »Domini« i »Dei«. V kontextu českých biblických překladů to není neobvyklá situace, stejný ekvivalent »boží« najdeme i v druhé redakci staročeského překladu bible, která jím nahrazuje původní »hospodinóv« z první redakce.[16] Od úpravy žaltáře třetí redakce se pak za latinské »Domini« šíří ekvivalent »páně«, ustrnulý tvar původního adjektiva »páň«; v tištěném žaltáři je tento archaický tvar »páně« užíván výhradně.

> »lex Domini« *Ps* 18,8: »zákon hospodinóv« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »ustavenie božie« *ŽaltKlem*, »zákon boží« *ŽaltKap*, *BiblBosk*, »zákon **páně**« *BiblPad*, *ŽaltTisk*

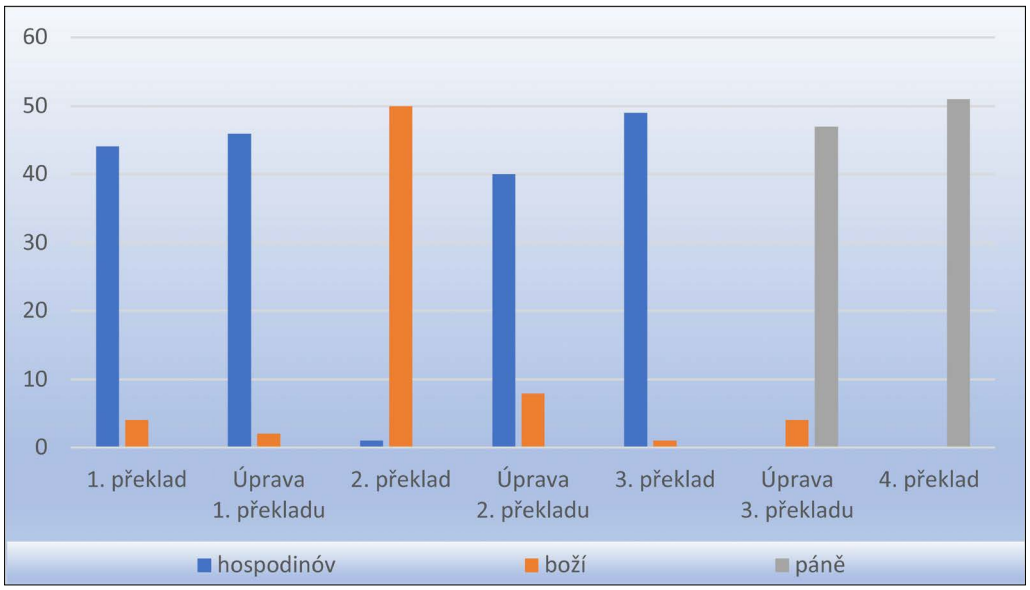

Graf 4:
Překlad adnominálního genitivu »Domini« v staročeských žaltářích

Dalším archaickým prvkem v prvním tištěném žaltáři je jmenná fráze s adnominálním dativem »na věky věkóm«. Adnominální dativ je obecně ve staré češtině okrajovým jevem. V západoslovanských a východoslovanských jazycích je zaznamenáno užívání adnominálního vztahového dativu v jejich nejstarším období, avšak tento syntaktický prostředek v nich mizí nebo z něj zůstávají omezené relikty v některých dialektech a většina funkcí dativu pak přechází na adnominální genitiv. Naopak v jihoslovanských jazycích se adnominální dativ v posesivní funkci rozvinul, v některých jazycích (bulharštině, makedonštině, srbštině a chorvatštině) setrvává dodnes. Rozšířen byl adnominální dativ i ve staroslověnštině, což bývá hodnoceno jako projev jihoslovanského vlivu na staroslověnštinu.[17]

Adnominální dativ není ve staré češtině příliš produktivní a ustupuje. Jako relikt pak v češtině zůstávají jistá ustálená spojení, která se nacházejí primárně v biblických textech církevněslovanských a která mohla být do staré češtiny přejata ze starších období prostřednictvím církevněslovanského jazyka a být v jistém smyslu součástí křesťanské terminologie, která měla kořeny v staroslověnštině a církevní slovanštině. K tradovaným ustáleným spojením patří fráze

[15] U případů s adjektivem »boží« nelze vyloučit, že v latinské předloze stálo místo »Domini« slovo »Dei«, neboť tyto výrazy se v rukopisech zkracovaly velmi podobnou zkratkou.

[16] Srov. KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*, Praha: Academia, 1971, s. 32; KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (➢ pozn. 8), s. 69. Už v částech první redakce staročeského překladu *Bible*, které tlumočil neznámý dominikán, nacházíme také ekvivalent »boží« za latinské »Domini«, srov. KYAS, *První český překlad bible*, s. 30, 50.

[17] VEČERKA, Radoslav: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*, II: *Die innere Satzstruktur*, Freiburg im Breisgau: U. W. Weiher, 1993, s. 195-198.

© Association for Central European Cultural Studies

s gradačním dativem »na věky věkóm« (»in saeculum saeculi«), fráze s dativem objektovým »otpuščenie hřiechóm« (»remissio peccatorum«) a spojení s dativem subjektovým »škřehot zubóm« (»stridor dentium«).[18] Poslední dvě fráze neznáme z žaltářů, ale z jiných míst *Bible*.

Ve staročeských žaltářích se s adnominálním dativem kromě spojení »na věky věkóm« setkáme výjimečně. V nejstarším žaltáři se dativ objevuje v nejasných kontextech, kde není zřejmé, zda jde o dativ adnominální, nebo adverbální, tedy slovesný dativ nepřímého objektu, kdy je substantivum v dativu chápáno jako příjemce děje (»constitues me in caput gentium« *Ps* 17,44: »postavíš mě v hlavu vlastem« *ŽaltWittb*; »qui volunt pacem servi eius« *Ps* 34,27: »chtie míru služě jeho« *ŽaltWittb*), nebo vyjadřuje účel děje (»dedisti nos tamquam oves escarum« *Ps* 43,12: »dal jsi ny jako ovcě kirmiem« *ŽaltWittb*). V *Ps* 139,13 se sporný adnominální či adverbální dativ objevuje i ve druhém a třetím překladu žalmů.

> »faciet Dominus iudicium inopis [inopum *var.*], et vindictam pauperum« *Ps* 139,13: »učiní hospodin súd **nedostatečným** a pomstu **chudým**« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *ŽaltPod*, »učiní hospodin súd **chudým** a pomstu chudých« *ŽaltKap*, »učiní hospodin súd **nuzným** a pomstu **chudým**« *BiblBosk*, »hospodin bude činiti soud nuzného a pomstu chudičkých« *ŽaltTisk*

Adnominální dativ ustupuje rovněž v převodu ustáleného spojení »in saeculum saeculi« (➢ Graf 5). Již v nejstarším žaltáři je jednou nahrazen adnominálním genitivem (»in saeculum saeculi« *Ps* 36,27: »na věky věkóv«) a jednou se objevuje novotvar s duálovou koncovkou *-oma* (»in saeculum saeculi« *Ps* 36,29: »na věky věkoma«), ve zbylých 26 případech je užit dativ. Druhý překlad z poloviny 14. století vazbu adnominálního dativu zachovává, i když ne všude. Výrazně dativ »věkóm« mizí v žaltářích z druhé poloviny 14. století a v pramenech 15. století. V kompilovaném *Žaltáři kapitulním*, který je úpravou druhého překladu, je dativ zachován pouze třikrát (např. »na věk a na věky věkóm« *Ps* 144,2). Jinde je nahrazován adnominálním genitivem v plurálu (např. »u věk věkóv« *Ps* 9,37), resp. se zde objevuje jiné slovo v genitivu: »v svět světa«.[19] Další kompilovaný *Žaltář poděbradský* přichází s inovativním překladem fráze »in saeculum saeculi«, který gradaci vyjadřuje jiným způsobem: místo adnominálního dativu či genitivu se tu opakuje původní základní substantivum, ale v množném čísle (»na věk i věky«).[20]

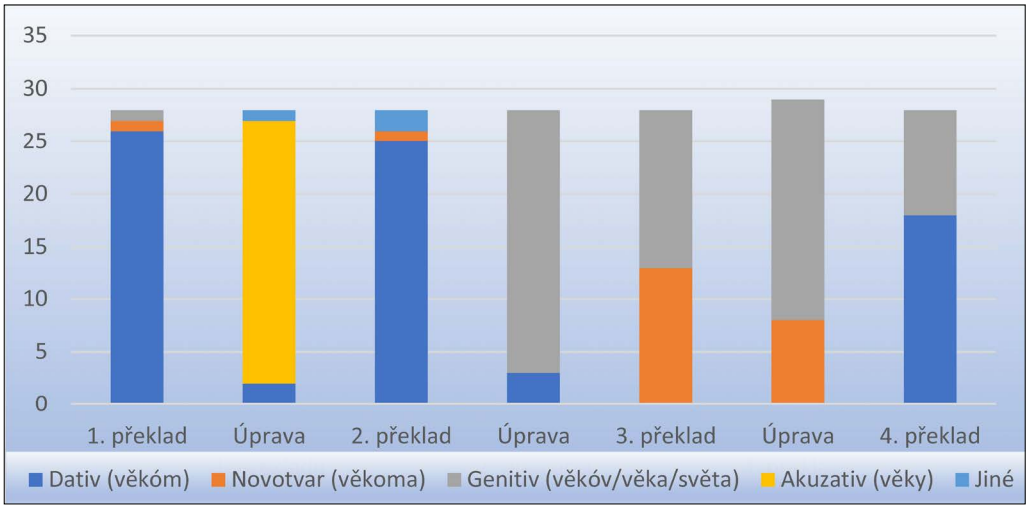

Graf 5: **Překlad fráze »in saeculum saeculi« v staročeských žaltářích**

Jedná se o nápodobu jiných častých latinských spojení podobného významu (»in generatione et generationem« – »v pokolenie až do pokolenie«; »in progenie et progenie« – »v pokolenie i pokolenie«), ale toto řešení zůstalo omezeno jen na tento rukopis. Následující třetí překlad kolísá mezi novotvarem »věkoma« a genitivem v plurálu »věkóv«, podobně i úprava třetí redakce,

[18] VEČERKA, Radoslav: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 121-122; VEPŘEK, Miroslav: *K adnominálnímu dativu ve staroslověnštině a staré češtině*, in: MALČÍK, Petr (ed.) *Vesper Slavicus. Sborník k nedožitým devadesátinám prof. Radoslava Večerky*, Praha: Lidové noviny, 2018, s. 203-211, zde s 210. Někteří badatelé zaujímají zdrženlivý postoj k staroslověnskému původu tohoto prostředku a pokládají ho za původně českou vazbu, kterou staroslověnština jen pomohla udržet, srov. VYKYPĚL, Bohumil: *Potenciální nelexikální paleoslovenismy ve staré češtině*, in: Slovo 69 (2019), s. 211-224, zde s. 215-216, https://doi.org/10.31745/s.69.6; VYKYPĚL, Bohumil – KARLÍKOVÁ, Helena – JANYŠKOVÁ, Ilona – BOČEK Vít: *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*, Praha: NLN, 2021, s. 165.

[19] Stejný lexém svět za latinské »saeculum« užívá i překladatel druhé části epištol první redakce, srov. KYAS, *První český překlad bible* (➢ pozn. 16), s. 45.

[20] Tato fráze se v textu pak objevuje i v zjednodušené podobě bez spojky: »na věk věky«.

© Association for Central European Cultural Studies

která se přiklání spíše ke genitivu »věkóv«. Ve čtvrtém překladu pak převládá vazba dativní »na věky věkuom«, běžná v žaltářích 14. století, nad genitivní »na věky věkuov« a novotvar »věkoma« se neužívá vůbec.

Kromě oživování vybraných archaismů se čtvrtý překladatel žaltáře uchyluje k novým překladatelským řešením latinského adnominálního genitivu. K inovacím na lexikální rovině v prvním tištěném žaltáři patří například adjektivum »řeřavý«, jde o volný překlad za latinský genitiv »ignis«. Starší překlady mají buď posesivní adjektivum »ohňóv« (první překlad), adjektivum »ohnivý« (úprava prvního překladu) či »ohenný« (druhý překlad), nebo genitiv »ohně« (třetí překlad).

> »carbones ignis« *Ps* 17,13: »uhlé ohňovo« *ŽaltWittb*, »žeřevie ohenné« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, »uhlé ohnivé« *ŽaltPod*, »uhlé ohně« *BiblBosk*, *BiblPad*, »uhlé **řeřavé**« *ŽaltTisk*

V jmenných frázích se vztahovými adjektivy se také výjimečně setkáme s hapax legomeny, tj. ojedinělými slovy doloženými jen jednou a neznámými z jiných staročeských památek. Podnětem pro jejich tvoření byla právě snaha o vyjádření přináležitosti denominálním vztahovým adjektivem, zároveň zde působila ještě silná sémantická nevyhraněnost slovotvorných sufixů. Zvláště v mladších žaltářích 14. století se s ojedinělými adjektivy setkáváme překvapivě často. V *Žaltáři kapitulním* užil autor kromě obvyklého adjektiva »nebeský« také ojedinělá adjektiva »neběný« (např. »volatilibus caeli« *Ps* 78,2: »letačkám neběným« *ŽaltKap*) a »nebný« (»ianuas caeli« *Ps* 77,23: »dřvi nebné« *ŽaltKap*) téhož významu. V *Žaltáři poděbradském* se pak objevují například ojedinělá adjektiva »ovečný« s významem ›ovčí‹ (»de gregibus ovium« *Ps* 77,70: »z stád ovečných« *ŽaltPod*) a »púščinný« s významem ›pustinný‹ (»pellicano solitudinis« *Ps* 101,7: »pelikánovi púščinnému« *ŽaltPod*; ➢ Obr. 1). Ve čtvrtém překladu je hapax legomenem slovo »vlasatý« (›vlasový‹), které je jinak ve staré češtině doloženo jen jako vlastní jméno osobní.

> »verticem capilli« *Ps* 67,22: »virch vlasový« *ŽaltWittb*, »vrch vlasóv« *ŽaltKlem*, »vrch vlasa« *ŽaltKap*, *ŽaltPod*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »vrch **vlasatý**« *ŽaltTisk*

S novým překladovým řešením se v prvním tištěném žaltáři setkáme i v tlumočení fráze »Dominus virtutum«, respektive »Deus virtutum« (➢ Tab. 1). Toto spojení je ve starších překladech nejčastěji převáděno doslovně »hospodin/pán/bóh mocí«, ale v prvním žaltáři je najdeme pouze dvakrát. Pro nejstarší překlad je charakteristická variantnost v převádění této fráze, a to šesti různými způsoby. Tento jev můžeme pokládat za projev tendence k stylové pestrosti, o které mluví Josef Vintr, kdy překladatelé vlivem dobového stylistického úzu »se snažili vyhýbat se v českém textu opakování stejných výrazů«.[21] První překladatel nejčastěji dává přednost frázi »hospodin sil«, poté se u něj objevuje jmenná fráze se shodným přívlastkem »hospodin mocný«. Ostatní překlady žaltáře zpravidla mají dva až tři ekvivalenty za latinské spojení »Dominus/Deus virtutum«, z nichž jak už bylo řečeno, převažuje spojení s genitivem »mocí«. Úprava třetího překladu v biblích třetí redakce zavedla nové předložkové spojení »pán nad mocmi«. Čtvrtý překlad nenavazuje na žádné z předchozích českých pokusů, ale přináší nové řešení, a to »pán/buoh zástupuov« nebo »pán/buoh mocností«.

Tab. 1: **Překlad latinské fráze »Dominus / Deus virtutum« v staročeských žaltářích**

Dominus/Deus virtutum	1. překlad	2. překlad	Úprava 2. překladu	Úprava 1. překladu	3. překlad	Úprava 3. překladu	4. překlad
hospodin/pán/bóh mocí	2	9	13	1	11	10	–
hospodin/pán/bóh mocný	3	3	–	5	3	1	
hospodin/pán/bóh zástupuov	–	–	–	–	–	–	12
hospodin/pán/bóh silný	1	–	–	6	–	–	–
hospodin/pán/bóh sil	5	–	–	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh ctností	–	2	1	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh nad mocmi	–	–	–	–	–	3	–
hospodin/pán/bóh mocností	–	–	–	–	–	–	2
hospodin/pán/bóh vších sil	2	–	–	1	–	–	–
hospodin/pán/bóh v silách	1	–	–	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh síly	–	–	–	1	–	–	–

[21] VINTR, Josef: *Filiační rozbor lexika v žaltáři bible Drážďanské (Jiřímu Daňhelkovi k sedmdesátinám)*, in: Wiener Slavistisches Jahrbuch 34 (1988), s. 137-149, zde s. 139.

© Association for Central European Cultural Studies

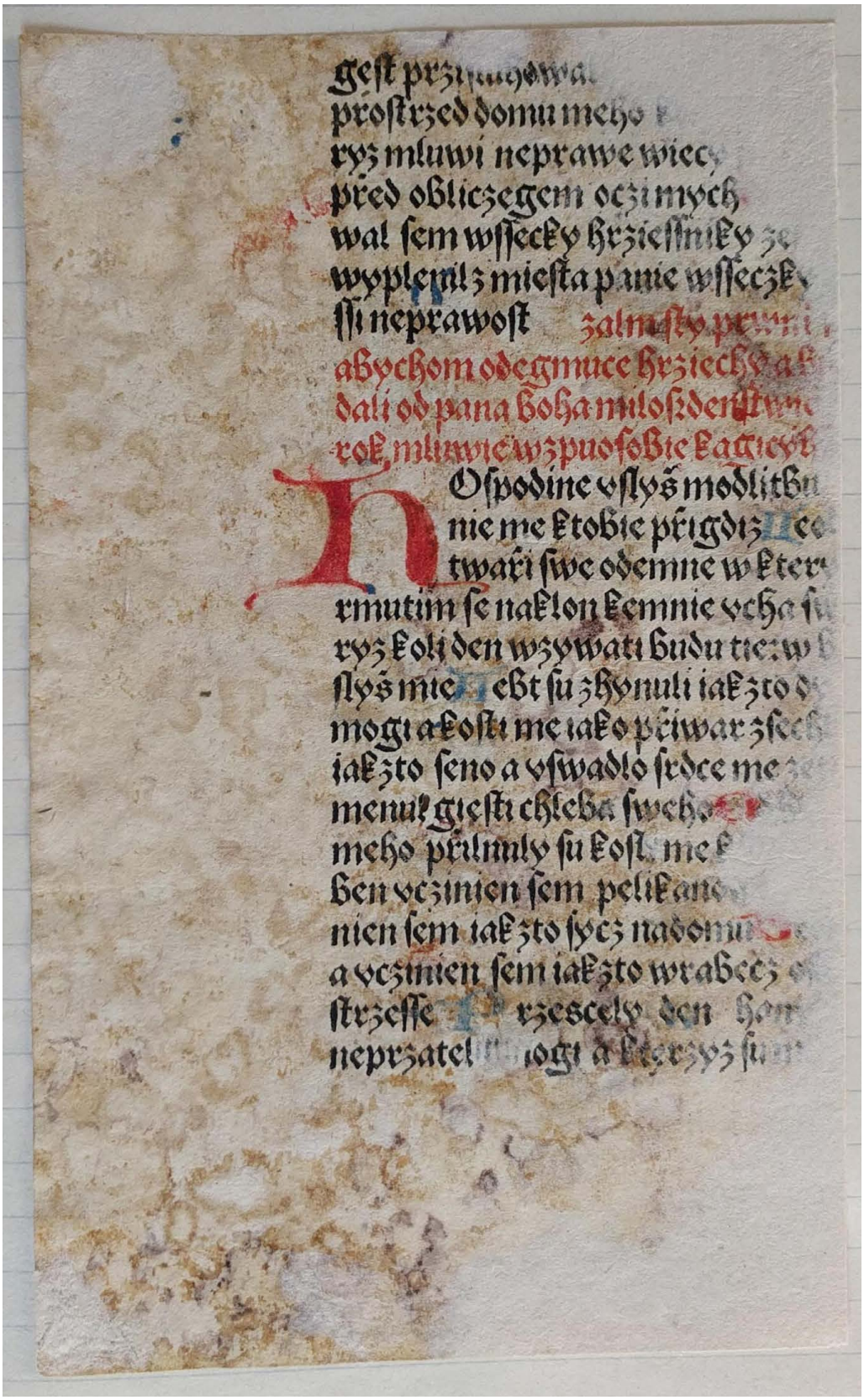

Obr. 1:
Konec 100. a začátek 101. žalmu z nejstaršího českého tištěného žaltáře z roku 1487, Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 25 C 52, f. k3^{v}

Na jednom místě prvního tištěného žaltáře nacházíme zvláštní převod latinského adnominálního genitivu. Jedná se o spojení adjektiva a substantiva v převráceném pořádku, kdy původně rozvíjené substantivum je do češtiny přeloženo adjektivem a latinský rozvíjející genitiv se stává rozvíjeným substantivem. Ve frázi »in longitudinem dierum« s genitivem nositele vlastnosti je původní vlastnost »longitudo« převedena podle smyslu do češtiny adjektivem »dlúhý« a nositel vlastnosti »dies« substantivem »den«. Starší překlady převádějí toto spojení doslovně jako »v dlúhosti dní/dnóv«.

© Association for Central European Cultural Studies

»in longitudinem dierum« *Ps* 22,6: »v dlúhosti dní« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »v dlúhosti dnóv« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »za **dlúhých dnuov**« *ŽaltTisk*

Toto ojedinělé novotaření čtvrtého překladu se nesetkalo s přijetím, a ačkoliv fráze »za dlúhých dnuov« byla přetištěna beze změny v celé *Bibli pražské* (1488), hned následující tiskař Martin z Tišnova toto místo v *Bibli kutnohorské* (1489) upravil na tradiční znění »v dlúhosti dnuov«. Přesto se nejedná v kontextu staročeského překladu žaltáře o ojedinělý úkaz. Překlad s převráceným pořádkem nacházíme totiž třikrát i v nejstarším překladu, např. fráze »in ira consummationis« je převedena jako »v hněvném doskončění«, zatímco ostatní překlady mají očekávané fráze s genitivem (»v hněvě svrchovánie«) či se shodným přívlastkem (»v hněvě dospělém«). Stejným způsobem byla přeložena i fráze »in summis montium«, kde vedle prvního překladu (»na najvyšších horách«) se k podobnému převrácenému spojení uchýlil i druhý překlad žalmů (»u vrchních horách«).

»ab altitudine diei« *Ps* 55,4: »ot **vysokého dne**« *ŽaltWittb*, »ot výsosti dne« *ŽaltKlem*, »ot výsosti dnové« *ŽaltKap*, »od výsosti dennéj« *ŽaltPod*, »od vysokosti dne« *BiblBosk*, »pro dlúhost dne« *ŽaltTisk*

»in ira consummationis« *Ps* 58,14: »v **hněvném doskončění**« *ŽaltWittb*, »v hněvě svrchovánie« *ŽaltKlem*, »v hněvě dokonávanie« *ŽaltKap*, »v hněvě dospělém« *ŽaltPod*, »v hněvě skonánie« *BiblBosk*, »v rozhněvání zkaziž je« [!] *ŽaltTisk*

»in summis montium« *Ps* 71,16: »na **najvyšších horách**« *ŽaltWittb*, »u **vrchních horách**« *ŽaltKlem*, »na výšinách hór« *ŽaltKap*, »na **svrchních horách**« *ŽaltPod*, »na vysokostech hor« *BiblBosk*, »po vrších hor« *ŽaltTisk*

Ve čtvrtém překladu žaltáře nacházíme jako ekvivalent latinského adnominálního genitivu několikrát vedlejší větu. S tímto syntaktickým vyjádřením se setkáváme již v dřívějších biblických překladech, kde je užíváno výhradně pro převod latinských participií. Například třetí překlad žaltáře užil vedlejší větu vztažnou pro latinské participium »odiens« (›který nenávidí‹). Toto řešení zůstalo i ve čtvrtém překladu, jehož autor vedlejší větu například použil i za latinský genitiv vlastnosti »in terra oblivionis«.

»de manu odientium« *Ps* 105,10: »z rukú nenávistníkóv« *ŽaltWittb*, »z ruky nenáviďúcích« *ŽaltKlem*, »z ruky nenávidúcích« *ŽaltKap*, »z ruky nenávistničie« *ŽaltPod*, »z ruky **těch, ješto sú jich nenáviděli**« *BiblBosk*, *BiblPad*, »z moci **těch, jenž nenáviděli jich**« *ŽaltTisk*

»in terra oblivionis« *Ps* 87,13: »v zemi zapomanutéj« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »v zemi zapomanutie« *ŽaltKlem*, »v zemi zapomnění« *ŽaltKap*, »v zemi zapomenutie« *BiblBosk*, *BiblPad*, »v zemi, **jenž v zapomenutie dána jest**« *ŽaltTisk*

* * *

První tištěný žaltář z osmdesátých let 15. století představuje jeden z mezníků v českém překladu latinského adnominálního genitivu. Jmenné fráze se vztahovým adjektivem se staly ve čtvrtém překladu žalmů již okrajovým prostředkem oproti stavu v nejstarším českém žaltáři a na jejich místo se prosadila adnominální genitivní fráze. Přesto je tato jazyková forma záměrně nadále využívána, a to jako výrazový prostředek biblické tradice, kdy latinský genitiv »Dei« je i nadále převáděn adjektivem »boží«. V čtvrtém překladu žalmů jsme tak svědky jak hledání nových překladatelských řešení latinského adnominálního genitivu, tak i volby archaických vyjádření, jako je ustrnulé adjektivum »páně« a vazba »na věky věkuom«, která se jako obraty příznačné pro biblické a náboženské texty šíří i do dalších českých literárních památek.

© Association for Central European Cultural Studies